

Antikiteden 1950'lere Gelinene Dek “Depresyon” Kavramına, Etiyolojisine ve Tedavisine Dair Başlıca Eser ve Anlayışlar

Major Works and Theories Concerning the “Depression” Concept, Etiology, and Treatment from Antiquity to the 1950s

 M. Kemal TEMEL^a

^aTıp Tarihi ve Etik ABD,
İstanbul Üniversitesi
İstanbul Tıp Fakültesi,
İstanbul, TÜRKİYE

Received: 03 May 2019
Accepted: 01 Jul 2019
Available online: 03 Jul 2019

Correspondence:
M. Kemal TEMEL
İstanbul Üniversitesi
İstanbul Tıp Fakültesi,
Tıp Tarihi ve Etik ABD, İstanbul,
TÜRKİYE/TURKEY
mkemaltemel@gmail.com

ÖZET Bu çalışmada 1950'lerden bugüne depresyona karşı başvurulan birincil sağaltım biçimi olan antidepressif farmakoterapinin gelişiminden evvel tarihte depresyon tedavisinde ve etiyojisinde ne gibi uygulama, tanımlama ve açıklamalara başvurulmuş olduğu, Osmanlı Anadolu'su da dâhil olmak üzere her çağdan örnek mahiyetindeki başlıca yazılı eserler üzerinden ele alınmıştır. İncelenen metinlerden varılan sonuçlar özetlenecek olursa, geçen binlerce yılda depresif haletiruhiye; (i) terminolojik olarak “kalbin hiddeti,” “melankoli,” “nevrasteni,” “hipokondri,” “mâlihülyâ,” “evham,” “İngiliz illeti,” “Amerikanit,” “manik depresif psikoz” gibi çok çeşitli adlarla anılmıştır; (ii) “kanın kalpten taşması”ndan kötü yiyecek ve içeceklerin hazmedilememesine, “kara safra”nın baskınlık ve fazlalığından genel olarak vücudtaki “hıtlar” arasındaki dengesizliğe, çok çalışıp çok düşünmekten az çalışıp boş durmaya, kitle iletişim olanaklarının gelişmesinden kadınların entelektüel faaliyetlere katılmaya başlamasına, medeniyetin getirdiği suni ve müfrit yaşam tarzından dini liberalizme ve iklimlerin kasvetli yağmurlarına kadar, kimi absürt kimi görece makul çok çeşitli etiyojik açıklamalarla izah edilmiştir; (iii) hılt dengelemek adına çeşitli maddelerle gastrointestinal boşaltıma yol açmak, elektrik akımına maruz bırakmak, kafatasını dağlamak, sıcak/soğuk suyla hidrotterapi uygulamak gibi yararlı/zararlı olanlardan; bitkisel droglarla fitoterapi, ağır hayvani yiyeceklerden ve yüksek alkollü içkilerden kaçındırma, doğayla iç içe ve ölçülü bir hayata çağırma, elektrokonvülsif terapi, bilhassa psikanaliz olmak üzere psikoterapi, bedensel ve zihinsel meşguliyet ya da aksine istirahat gibi nispeten yararlı/zararlı sayılabilecek olanlara kadar, çok çeşitli terapötik yöntem ve modaliteler ile tedavi (edilmeye gayret) edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amerikanit; depresyon; depresyon tarihi; hipokondri; mâlihülyâ; manik depresif psikoz; melankoli; nevrasteni

ABSTRACT In reference to a set of main representative manuscripts from each era identified, including the Ottoman Anatolia, this study discusses the historical applications, definitions, and explanations elaborated in the treatment and etiology of depression prior to the development of antidepressive pharmacotherapy, the primary therapeutic modality in use against depression since the 1950s. The conclusions drawn from the texts examined can be abstracted as follows: During the past millennia depressive mood (i) was terminologically referred to by numerous names including “the anger of the heart,” “melancholy,” “neurasthenia,” “hypochondria,” “mâlihülyâ,” “vapors,” “the English malady,” “Americanitis,” and “manic depressive psychosis;” (ii) was etiologically explained sometimes absurdly and sometimes relatively plausibly by miscellaneous causes including “blood overflowing the heart,” indigestion of bad foods and drinks, the particular predominance/excess of the “black bile” or a general imbalance between the “humors” constituting the body, overworking and overthinking, underworking and idleness, development of the mass media, women’s participation in intellectual activities, artificial and extravagant lifestyles brought about by civilization, religious liberalism, and rainy, gloomy climates; and (iii) was treated with multifarious therapeutic modalities ranging from futile/harmful practices such as gastrointestinal purgation with various substances for humoral counterbalancing, exposure to electric current, cauterization of the skull, and hydrotherapy with hot/cold water to relatively helpful/harmless methods including phytotherapy with herbal drugs, encouraging for abstaining from strong alcoholic drinks and heavy foods of animal origin and living a moderate life in touch with nature, electroconvulsive therapy, psychotherapy (particularly psychoanalysis), and physical and intellectual occupation or, contrarily, rest.

Keywords: Americanitis; depression; history of depression; hypochondria; mâlihülyâ; manic depressive psychosis; melancholy; neurasthenia

İnsanoğlu olarak yüzyıllardır muzdarip olduğumuz kimi hastalıklar, başka topraklarda yeni devletlerle zuhur eden kavimler gibi, isimleri, tedavileri ve izah ediliş biçimleri çağdan çağa değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bugün sıkça işitmekte olduğumuz “depresyon”, böyle bir değişim geçirmiş olan kadim hastalıklardan birinin bugünkü ismidir.

Günümüzde bu sözcük, halk dilinde popüler bir tabir olarak olumsuz herhangi bir ruh hâlini anlatmak, tabipler tarafından ise belli klinik semptomlarla seyreden, belli bir psikiyatrik tabloyu ifade etmek için kullanılmaktadır. “Popüler depresyon” (esasen depresyonla ilintisiz öteki hâller) bir yana bırakılarak yalnızca bugün tıpta alametifarıkası “düşük mod; ilgi, keyif yitimi” olarak kabul edilen psikiyatrik tablo (klinik depresyon) ile ilgilenecek olursa, bu tablonun tarih boyunca farklı adlar altında ve yine farklı –ama aşağı yukarı birbirine yakın– semptom kümeleri üzerinden tanımlandığı söylenebilir.^{1,2} Tanımlarda yer verilen semptomlar en nihayetinde olumsuz bir hissiyata işaret etmek ortak noktasında buluşsa da, depresyona getirilen etiyolojik açıklamalar, bedensiz varlıklarca ele geçirilmeden (antikite) genetik kalıtıma ve nörobiyolojik malformasyona (XX. yüzyıl) kadar değişerek, tarih boyunca büyük bir farklılık arz etmiştir.

Yine hangi etiyolojik açıklamanın benimsendiğine göre söz konusu tabloyu ifade etmek için kullanılan tabirin de değiştiği görülmektedir. “Kalbin hiddeti”, “çarpılma,” “melankoli”, “hipokondri,” “mâlihülyâ”, “evham”, “nevrasteni” ve “manik depresif psikoz”, aşağı yukarı bugün klinik terminolojide “majör depresif bozukluk” (ya da “klinik depresyon”) adını almış bulunan psikiyatrik tabloyu kastetmek üzere kullanılmış görülmektedir. Yine tarihi süreçte etiyolojik yaklaşım değişip giderek daha müspet bir hâl aldıkça, doğal olarak uygulanan tedavi de değişiklik göstermiştir. Şeytan kovmalar yerini tebdil-i hava ve gıdaya, yaşam tarzı değişikliklerine ve nihayet elektrik tedavilerine, modern psikoterapi ve psikofarmakoterapiye bırakmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu çalışmada, 1950’lerden bugüne depresyona karşı başvurulmuş birincil sağaltım biçimi olan antidepresif farmakoterapiden, yani “antidepresan” adı verilen ilaçlarla tedaviden evvel, tarihte depresyonu tedavi etmek için ne gibi uygulamalara başvurulduğu ve de depresyon için ne gibi tanım ve etiyolojik açıklamalar yapılmış olduğu, Osmanlı Anadolu’su da dâhil olmak üzere, incelenen her çağdan örnek mahiyetindeki başlıca yazılı eserler üzerinden ele alınmıştır.

İncelenen zaman dilimi, yazılı kaynakların bulunmadığı prehistorya ve belirtildiği üzere ilk prototipik antidepresanların keşfi ve ardından gelişen klinik antidepresif farmakoterapi ile depresyon tarihinde bambaşka bir çağ teşkil eden ve dolayısıyla farklı bir araştırma metodolojisi gerektiren 1950’ler sonrası dışlanarak, “antikite ile erken XX. yüzyıl” olarak belirlenmiştir. Söz konusu zamanın periyodizasyonunda, bu dilimle tam örtüşen klasik Avrosantrik tarih periyodizasyonu benimsenmiştir: antikite (İlk Çağ), Orta Çağ, erken modernite (1453-1789) ve “uzun XIX. yüzyıl” (1789-1914).

“Batı tıbbı;” temelleri antik Akdeniz havzası halklarınca (başta Greko-Romen katkılarla) atılmış, ardından Orta Çağ İslam coğrafyası tercüman ve tabiplerince ihya edilip ilerletilmiş, modernitede ise yeniden Avrupa’daki ve ilaveten Yeni Dünya’daki (Kuzey Amerika) gelişmelerle beslenmiş olan bir tıp paradigmasıdır. Türkler de –bilhassa kurdukları devletler atlas üzerinde giderek batıya kaydıkça– bu müktesebat çerçevesinde tababet icra edegelmiş olan bir ulustur. Öyle ki bugün Türk psikiyatrisi “Batı psikiyatrisi” ile tamamen entegredir; Türk kliniklerinde “depresyon” tanısı başta Amerikan Psikiyatri Birliği’nin *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal EİKitabı*’na göre konmaktadır.¹ Dolayısıyla bu kısa makale de söz konusu depresyon nomenklatür, etiyoloji ve tedavilerinin Batı tıbbi kontekstli bir tarihçesidir—öteki deyişle diğer dünya coğrafyalarının (örneğin Çin) deneyimine değinilmemiştir.

BULGULAR

ANTİKİTE VE ORTA ÇAĞ

Antikitede (neredeyse tüm dünyada) ve ardından Orta Çağ'da (özellikle karanlık bir Hristiyanlığın hüküm sürdüğü Avrupa'da), başta ruhsal hastalıklar olmak üzere, pek çok hastalığın etiyojisini açıklarken ve tedavisini tesis ederken ilahi ya da şeytani olmak üzere, doğüstü düşünüşle hareket edilmiştir: Ruhsal hastalık; (i) bir ilahi gazap veya cezanın tezahürüdür ve yine ilahi yardım ile son bulur, ya da (ii) şeytani bir etki ya da varlığın manipülasyonu altında olmanın neticesidir ve ancak bu tasallut bertaraf edildiğinde şifa bulunur. Bu çalışmada, başka kaynaklarda çokça işlenmiş olan bu doğüstü yaklaşımlar bir yana bırakılarak, söz konusu tarih çağlarından yalnızca maddi/organik etiyoji ve tedaviler ele alınmıştır.

ANTİK MISIR

Antik tababetin nasıl olduğu, hangi teoriler temelinde icra edildiği, ne gibi droglar kullanıldığı vb. sorulara en geçerli yanıt, kuşkusuz söz konusu çağda herhangi bir alfabe ile yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş olan yazılı kaynaklarda bulunacaktır; ama tarihte geriye gidildikçe eldeki bu gibi kaynakların sayısı azalmaktadır. Antik Mısır'da MÖ 1550 yılı dolaylarında o dönemki çok daha eski tıbbi metinlerin bir derlemesi olarak yazılmış olan Ebers papirüsü, günümüze ulaşabilmiş en eski tıbbi belgelerden biri kabul edilmektedir.³ Ebers papirüsünde geçen aşağıdaki satırların depresif bir ruh hâlinin tarif ve etiyojik açıklaması olduğu düşünülmektedir:⁴

“...O [adam] ki kalbi kurduğunda bil ki bu kuruluk onun kalbine düşen ateştir. Sık sık iç geçirir ve kalbi tehevür içindedir; zira kalbi kanla dolmuştur ki, bu ise suyu sıcak içmekten ve kötü yiyecekler yemektendir.

Kalbi üzüntü ve ızdırap içindeyken bil ki mütehevür kalbi yüzünden onun içi kararmıştır...”⁵ (Bu ve papirüsten yapılan müteakip alıntıların Türkçe Tercümesi Yazardandır—TTY).

Bu satırlar papirüsün sinir sistemi ile ilgili kabul edilebilecek bölümlerinde değil, kalp hare-

ketlerinin ve kalpteki kan miktarının duygular (duygudurum) üzerindeki etkilerinin ve kalple bağlantılı damarların anatomisinin bildirildiği bir bölümünde geçmektedir. Söz konusu bölüm incelendiğinde, antik Mısırlıların pozitif ve negatif duygudurumu zihinsel değil (belirtilen kardiyak hareket ve kan miktarı gibi) kardiyovasküler durumlarla ilişkilendirdikleri görülmektedir—Yukarıdaki alıntının yanı sıra, yine örneğin, “Kalp hastalandığında bil ki ya kalp üzerinde baskı vardır ya da kan kalpte taşkın yapmıştır; taşan kan diyaf-rama doğru düşer ve kalp bir istikrah hisseder” ya da “...Hastalığın etkisiyle yatağından çıkıp öne doğru gelmiş olan kalp ızdırap içinde, kendinden geçmiş haldedir.”⁵ Benzer biçimde “iç karartıcı” depresif hissiyat da kötü beslenmeden ötürü tehevüre düşen kalp ile açıklanmaktadır. Papirüste bu gibi patolojik kardiyovasküler hâller için önerilen tedaviler ise, yer yer eklenen hayvani ürünlerle birlikte, daha çok fitoterapötik niteliktedir. “Taze hurmanın, Hint yağı bitkisinin yapraklarının ve firavun inciri meyvesinin suda birlikte ezilip süzülmesi ve süzütünün dört gün boyunca tüketilmesi” ve “natron ve pelin otunun taze sütte pişirilmesiyle elde edilen içeceğin dört gün boyunca içilmesi” gibi terkiplerin yanı sıra mısır, mürver, soğan, şarap, arpa ve incir gibi bitki ve bitkisel ürünlerin kullanıldığı birtakım reçeteler de verilmiştir. “Kalpteki ateş” için ise salatalık sebzisinin kendisinin ya da çiçeklerinin tüketilmesi önerilmiştir.⁵

Belirtildiği üzere Ebers papirüsü, tarihlendirildiği dönem olan MÖ ~1550'lere dek Mısır tıbbında depresyona ve genel olarak da ruhsal hastalıklara olan bakışı, getirilen açıklamaları ve önerilen çareleri nakletmektedir. Fakat not düşmek gerekir ki söz konusu dönemden çok daha önce, Mısır dışındaki medeniyetlerde de depresyona karşı yine bitkilere başvurulduğu bilinmektedir. Milattan önce ikinci ve üçüncü milenyumda Sümer, Minos ve Asur uygarlıklarında haşhaş (*Papaver somniferum*) ve güzelavrat otu (*Atropa belladonna*) gibi bitkiler ve esrar gibi bitkisel keyif verici maddeler “depresif” ruh hâllerinin üstesinden gelmek için kullanılmıştır.^{6,7}

ANTİK YUNAN

Antik Mısır ve Mezopotamya tıbbında vücut sıvılarına dair öne sürülmüş olan kimi görüşler, yüzyıllar sonra, tababet ve felsefenin iç içe geçmiş olduğu antik Yunan'da derlenmiştir. Yunan filozof Empedokles (MÖ ~490-430), doğadaki maddelerin dört elementin (su, toprak, hava ve ateş) bileşiminden oluştuğunu ileri sürerken, benzer biçimde meşhur Yunan tabip Hipokrat (MÖ ~460-370) da, insan mizacının ve sağlığının insan bedenindeki dört hıltın (dört karışanın) halitasına (karışımına) bağlı olduğunu teorize etmiştir.⁸ Bu “karışan”lar; kan, balgam, sarı safra ve kara safra olarak belirlenmiş olan dört tür vücut sıvısıdır. Sonrasında homeostazdaki (fizyolojik) ve haletiruhiyedeki (psikolojik) her patolojik değişim, bu dört suyuğun dengesinde gerçekleşen bir bozulma ile açıklanmıştır. Örneğin, Hipokrat Külliyyatı içinde sayılan *İnsan Mizacı Üzerine; Aforizmalar ve Hıltlar* adlı eserlerde görülebilecek olan bu teori, bilimsel geçerliliği açısından bir safsata olsa da, hastalıklar için ilahi ya da şeytani doğaüstü nedenler yerine fizyolojik bir etiyojoloji önermesi bakımından önemlidir.^{9,10}

Bu etiyojoloji çerçevesinde doğal olarak depresyon da bu dört bedensel hılt arasındaki dengenin bunlardan kara safranın artması suretiyle bozulması biçiminde açıklanmıştır. Kara safranın fazlalığı sonucunda ortaya çıktığına inanılan her tür patolojik mizaç ve ruh hâli, bu patogeneze atfen, Yunanca (Latinize hurufatla) *melas* (Tr. “kara”) ve *khole* (Tr. “safra”) sözcüklerinden mürekkep “melankoli” sözcüğü ile adlandırılmıştır.⁹ Bu hâllerin ortak özelliği, karamsarlık, yeis, durgunluk gibi niteliklerle depresif bir mahiyet arz etmeleridir. Yine Hipokrat Külliyyatı'ndan *Aforizmalar* adlı eserde (Kesit 6, §23), “Uzun süren kaygı ve çökkünlük, melankoli demektir” diye geçtiği görülmektedir.⁹ Tedavi ise bekleneceği üzere hıltlar dengesinin yeniden sağlanması üzerine tesis edilmiştir. Böylece antik Yunan'da daha çok bahar ve hazanda görüldüğü belirtilen melankolik mizacın tedavisi için izlenen yöntem (başta intestinal yoldan boşaltım ile) kara safra fazlalığından arın(dır)ma olmuştur.⁹

ANTİK ROMA VE MÜTEAKİP ORTA ÇAĞ AVRUPASI

Batı tıbbını neredeyse iki bin yıl boyunca meşgul etmiş olan “humoral patoloji” ya da diğer adıyla “hıltlar teorisi”, antik Yunan'dan antikitede dünyanın bir diğer süper gücü ve milattan sonraki Avrupa kültür, düşünüş ve medeniyetinin de temeli olan Roma İmparatorluğu'na intikal etmiştir. Romalı tabip Galen (~129-210), antik Yunan'dan devraldığı humoral patolojiyi tesahup ve popülerize etmiştir: Galen, imparatorluğun Asya (Anadolu) vilayetindeki Bergama'da varlıklı bir aileden gelerek aldığı tıp eğitimi ve ardından başkent Roma'daki başarılı mesleki icraatları, halka açık anatomi gösterileri, imparator ve soylularla olan yakın şahsi ilişkileri vb. nedenlerle, zamanında çok nüfuzlu bir tıbbi otorite hâline gelmiştir—öyle nüfuzlu ki, benimsemiş olduğu humoral patoloji de sonrasında nafiz Galenizmin temel bir ögesi oluşu sayesinde bin yılı aşkın süre Avrupa'da hüküm sürmüş ve melankoli de dâhil olmak üzere pek çok hastalığın etiyojolojisinin hıltların halita ve harmonisindeki bozukluklar ile açıklanmasına yol açmıştır.¹¹⁻¹⁴ Böylece Galen'in humoral patolojiye başlıca katkısı onu geliştirmekten ziyade yaymak ve yaşatmak suretiyle olmuştur.⁸ Böylelikle Galenizm etkisindeki geç antik ve Orta Çağ Avrupa tababetinde melankoli dâhil hastalıklara karşı başlıca terapötik yaklaşım, doğal olarak yine fazlalıkları tasfiye, eksikleri ikmal etme suretiyle hıltları sağlıklı bir dengeye getirme fikri üzerine kurulmuştur. Ve söz konusu tasfiye venöz (damardan kan alarak) ya da gastrointestinal (istifra ve ifrağ) boşaltımla, ikmal ise kişinin diyetine eklenecek gıdalarla başarılmaya çalışılmıştır.

Galen çalışmalarında yer yer değindiği melankoliyi hiç *müstakilen* ele almamış olsa da, çağdaşı sayılabilecek bir başka tabip, Efesli Rufus (2. yüzyıl), bunu yapmıştır. Bu konuya adanmış bilinen ilk monografi olan “Melankoli Üzerine” başlıklı eserinde, çağının etiyojoloji ve patogenetik izahatı ile tutarlı biçimde melankolinin kara safra fazlalığından ileri geldiğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, kendi özgün teorisine göre, bazıları bu hastalığa kötü beslenme ile sonradan tutulurken, bazıları ise fitratları itibarıyla zaten *doğuştan* yatkındır. Kötü beslenme nedenli tutulumda mekanizma,

muzır yiyeceklerin sindirilememesi ve bu hazımsızlık sonucunda vücutta tasfiye edilmesi gereken fazlalıkların oluşması biçiminde işlemektedir. Yine Rufus'a göre *fazla düşünmek ve travmatik birtakım geçmiş yaşantıları olmak* da kişiyi depresyona sürükleyebilmektedir.¹⁵ Monografisinin ne Yunanca orijinali ne de sonraki Arapça tercümesi günümüze ulaşabilmiş olmakla birlikte, Galen'in ilgili övgüsü, Rufus'un bu konudaki spesifik katkısının göstergesidir: "Çağımız tabiplerinden melankoliyi en iyi izah ve tarif eden, Efesli Rufus'tur."¹⁵⁻¹⁷ Nitekim konu ruhsal hastalıklar ve bilhassa da melankoli olduğunda Efesli Rufus, aşağıda görüleceği üzere, İslam coğrafyasında yetişen nüfuzlu tabiplerce de en çok (Galen'den de önce) zikredilen antik tabip olmuştur.

ORTA ÇAĞ İSLAM COĞRAFYASI

Orta Çağ'da, Avrupa'da bilim ve hayat muharref bir Hristiyanlığın tahakkümü altındayken, İslam coğrafyasında klasik eserlerin Arapçaya tercüme edildiği, öğrenildiği, öğretildiği ve geliştirildiği müspet bir ortam söz konusu idi. Tıpkı Latincenin Avrupa'daki statüsü gibi, İslam yayıldıkça İslam coğrafyasında da bilimsel *lingua franca* Arapça oldu. Antik eserler Arapçaya çevrildiği gibi, Arap dilinde pek çok yeni, orijinal eser de verildi. Avrupa'da Orta Çağ karanlığına girilirken yok edilen Greko-Romen miras, bin yıl kadar sonra yeniden aydınlığa çıkıldığında Arapça tercümelelerinden tekrar Latince ve öteki Avrupa dillerine çevrildi, hem bu kez söz konusu orijinal Arapça eserlerle birlikte.^{18,19}

Tarihte *müstakilen* melankoli üzerine yazılmış ve (Efesli Rufus'un kaybolmuş olan monografisinin aksine) *günümüze ulaşmış* en eski eser(lerden birin)in de yine bu dönemde İslam coğrafyasında kaleme alınmış olduğu söylenebilir. Söz konusu melankoli monografisi (özgün adıyla *el-Makâle fi'l-Mâlihulyâ*—Tr. "Mâlihülyâ [kara seveda, vehim] Makalesi" ki "seveda" aşağıda görüleceği üzere İslam coğrafyası tabiplerince "kara safra" için kullanılmış olan bir diğer sözcüktür), Iraklı tabip İshâk b. 'İmrân (ö. ~907) tarafından 900 yılı dolaylarında Tunus'un Kayrevan şehrinde yazılmıştır.²⁰⁻²³ İmrân, eserinin orijinalitesine dair bizzat şöyle yazmıştır:

"Bizden öncekilerin hiçbirisinde melankoliye dair tatmin edici bir esere veya bu hastalık hakkında kesin ifadelere rastlamadım, Efesli Rufus isimli bir adam hariç."²⁴

Tunus'taki İshak b. İmran, bu orijinal monografisinde Akdeniz'in karşı yakasında, Avrupa'da hüküm sürmekte olan batıl inançları sorgusuzca ikrar ve tekrar etmemiştir: Birincisi, eserinde çağının doğaüstü izahatına (şeytani varlıkların tesirine girme, Tanrı tarafından cezalandırılma vb.) yer vermemiştir. İkincisi humoral patolojiye, dört hılt dair Galenik görüşlere eleştirel ve *entegratif* yaklaşmış, öyle ki ruhu korku ve üzüntü suretiyle teslim aldığı belirttiği melankolinin yalnızca kara safra fazlalığından değil, bedendeki öteki hıltlarda olan bozukluklardan da ileri gelebileceğini öne sürmüş ve böylece bedeni bir bütün olarak değerlendirmeye yaklaşmıştır.^{20,25} Ayrıca İmran, melankoli etiolojisinde hıltların ötesine de geçmiştir:

"Nasıl ki bedensel yorgunluk en hafifi bitkinlik olan ağır hastalıklara yol açıyorsa, zihinsel yorgunluk da zorlu ve kötü bir hastalık olan melankoliye yol açmaktadır."²⁶

Ki bu açıklama, aşağıda görüleceği üzere melankolinin *tam tersine* ataletten ileri geldiğini ve ancak meşguliyetle şifa bulabileceğini öne süren Robert Burton'un yaklaşımıyla karşılaştırıldığında, tarihte depresyon etiolojisinde ne denli (kimi bunlar gibi birbirine tümenden zıt olacak kadar) çeşitli görüşler dile getirilmiş olduğunu örneklemesi bakımından özellikle kayda değerdir.

İshak b. İmran, yine monografisinde melankolinin semptomlarını ve de bugünkü adıyla "manik depresif bozukluk" da dâhil farklı hâllerini tanımlamış ve farklı hâller için farklı bitkisel reçeteler önermiştir. Sayısı 150'yi bulan bu reçeteler, bedeni boşaltım suretiyle kara safra fazlalığından arındırarak ya da başkaca etkilerle sağaltım sağlayacak içerikte olmuştur.²⁰ İshak b. İmran'ın bu eseri, Afrikalı Konstantin (~1010-1087) tarafından Latinceye tercüme edilmiş ve böylece Avrupalı âlim ve tıp öğrencileri tarafından da kullanılabilmiştir. Ne var ki Afrikalı Konstantin, eseri kendi eseriymiş gibi takdim etme intihalinde bulunmuştur.^{21,27}

Yüz sene kadar sonra ise büyük, ünlü tabip İbn-i Sina (980-1037), 1025 yılı dolaylarında tamamladığı kendi Arapça çalışması *el-Kânûn fi't-Tıb*'ta, antik felsefe ve teorileri çağının bilgileriyle birlikte sistematize ederek İshak b. İmran'ın entegratif yaklaşımını çok daha ileri taşımıştır. Bununla birlikte İbn-i Sina, melankoliyi bu *ansiklopedik* eserinde müstakilen değil, humoral patoloji temelli bir etiyolojik, nozolojik ve terapötik çerçeve içinde ele aldığı pek çok hastalıkla birlikte işlemiştir. Nitekim humoral patoloji (öteki adlarıyla “hıltlar/dört hılt/dört humor” teorisi), klasik bilimsel eserlerin tercüme edildiği mezkur dönemde İslam coğrafyasında da “ahlat-ı erbaa” (Ar. *erbaa*, Tr. “dört;” Ar. *ahlat*, Tr. “hıltlar”) gibi adlar altında tesahup edilmiş ve geliştirilmiştir. İbn-i Sina da beş kitaptan oluşan ansiklopedisinin ilk kitabında; yukarıda değinildiği üzere antik filozof Empedokles ile ilintilendirilen *anâsir-i erbaa* (Tr. “dört unsur”—su, toprak, hava, ateş) ve de Hipokrat, Galen ve diğer mimarlarınca geliştirilen *ahlat-ı erbaa* (kan, sarı safra, kara safra ve balgam) ve ilişkili dört mizaç üzerinde durmuştur. Söz konusu dört mizaç, eşleştikleri (baskın) hıltların verildiği sırayla; demevî (İng. *sanguine*), safravî (*choleric*), sevdavî (*melancholic*) ve balgamî (*phlegmatic*) idi.^{18-20,28-30} İbn-i Sina'ya göre de *sevdanın* diğer hıltlarca kırılıp dengelenmemiş, yüksek konsantrasyonu, depresif hislere sebebiyet vermekteydi:

“...Yukarıda melankoli hastalığına kara safranın neden olduğunu beyan etmekteyiz. Kara safra kanla karıştığında neşe ve kahkaha husule gelir ve şedit hüzne yer yoktur. Ancak kara safra katıksız halde ise, kişi çok düşünceli olur, heyecan ve coşkunluklar söner...”³¹ (TTY)

Fizyolojik bir etiyoloji (hıltlardaki *melankolik* dengesizlik) ile psikolojik semptomatolojiyi (*sevdavî* mizaç, meyusiyet) birlikte ele alan İbn-i Sina'ya göre melankoli, kişinin yeis ve korkular içine düştüğü depresif bir duygudurum bozukluğuydu.^{32,33} Bir memleketin irtifası, rutubeti, harareti, iklimi ya da sisler ve mevsimler, kişileri depresif haletiruhiyeye sokabilen şeylerdi.³² Eserinin ikinci kitabı çok kapsamlı bir *materia medica* listesi ve bilgisi arz eden İbn-i Sina'nın

depresyon tedavisi için önerdikleri ise yine bitki ağırlıklı terkipler ve yaşam tarzı değişiklikleri olmuştur.³⁴

XII. yüzyılda *el-Kânûn fi't-Tıb* Cremonalı Gerard (~1114-1187) tarafından Latinceye çevrilmiş ve yüzyıllarca Avrupa üniversitelerinde takip ve tedarik edilen başlıca tıbbi eserlerden olmuştur.^{18,19,35}

İslam coğrafyasında melankoli üzerine yazan başka tabipler de olmuştur; ayrıca bu dönem ve topraklarda icra edilen tababette depresyon tedavisinde yukarıda sayılanlar dışında birtakım eksantrik yöntemler de izlenebilmekteydi. Mesela lacivert renkli bir değerli taş olan lazulit (öteki adlarıyla lapis lazuli ya da lacivert taşı) gibi mineraller, inci gibi cevherler de melankoliye karşı kullanılmıştır. Örneğin inci, toz hâline getirilip terkiplere ilave edilerek kullanılmaktaydı.²⁷

Fakat söz konusu özgün terapötik modalitelerin en dikkat çekici örneklerinden biri kuşkusuz koterizasyon, yani ateşte kızdırılan demir aletlerle gerçekleştirilen dağlamadır. İslam coğrafyasının öncü cerrahi tabibi ez-Zehrâvî (~936–1013), 1000 yılı dolaylarında tıp üzerine *et-Taşrîf limen aceze ani't-Tê'lif* (Tr. “Kendisi Kitap Yazamayan İçin Tıbbi Bilginin Düzenlenmesi”) adlı otuz makalelik ansiklopedik bir eser vermiş, eserinin otuzuncu makalesini tamamen cerrahi tedavilere ayırmıştır. Antikiteden o güne ihmal edilegelmiş olan bir alanda büyük bir boşluğu doldurarak Orta Çağ cerrahi malumat ve tedrisatında çığır açan bu makale, bu öneminden ötürü eserin geri kalanından ayrı olarak defalarca başka dillere tercüme edilmiştir. (Eserini bölümlendirirken Zehravi'nin bizzat kullanmış olduğu “makale” sözcüğü yanıltıcı olmamalıdır; söz konusu bölüm tüm eserin kısmen otuzda biri olsa da hacmen neredeyse beşte birini oluşturmaktadır, diğer deyişle başlı başına bir kitap uzunluğundadır.) Örneğin, XII. yüzyılda yine Cremonalı Gerard tarafından *Liber Alsaharavi de cirurgia* (Tr. “ez-Zehravi'nin Cerrahi Kitabı”) adı altında Latinceye, XV. yüzyılda ise Anadolu'da Türk tabip Şerefeddin Sabuncuoğlu (~1385-1470) tarafından *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* adı altında ve anlatılan ameliyatların çoğunu resmeden minyatürler gibi oldukça zenginleştirici başlıca bir katkıyla (ki burada tafsil edilmeyecek başkaca katkıları

da mevcuttur) Türkçeye çevrilmiştir.^{18,19,36-38} Kendi içinde de üç baba ayrılmış olan makalenin ilk başında, o dönem karşılaşılan hemen her hastalığa karşı koterizasyona dayalı bir tedavi önerilmektedir. Bu bap içinden 11. fasıl, mâlihülyâ (depresyon) tedavisine ayrılmıştır ve güncel Türk Dil Kurumu Türkçesiyle “On birinci fasıl: mâlihülyâ dağının [koterizasyonunun] tarikini bildirir” başlığını taşımaktadır.³⁷ Tedavinin tarifi, tarif edilen operasyonun mizansenini iyice göstermek üzere Sabuncuoğlu tarafından eklenmiş olan minyatürle birlikte **Resim 1**'deki gibidir. İlgili pasajın transliterasyonu ise güncel TDK imlası ile şu şekildedir: “...mâlihülyâ dağının tarikini [depresyon koterizasyonunun yolunu] bildirir: Bil ki ey talip, eğer mâlihülyânın sebebi rutubet-i fasit[,] balgam-ı galiz olursa [ve] mualece [medikasyon] faslında söylenen ilaçları edip fayda olmazsa ...dağları [koterleri] vurasın şöyle ki beyan ettik[. E]ğer mâlihülyânın maddesi sevdaya [kara safra] mail olursa ve alilin cismi mertup olursa [rutubetli ise] ...[ve] ilaçlardan fayda olmazsa alilin başını yülüdesin [tırş edesin] ...ufak nokta dağlağı [koter] ile çok yerde tepesine dağ vurasın ama demiri etine deydirmeyesin, [yalnızca] üzerine iyiletessin [koklatasın], ta ki dağlağının harareti başın derisine eser ede...”

ORTA ÇAĞ'DAN MODERNİTEYE GEÇİŞTE DEPRESYON

Rönesans süresince ve ertesinde, depresyon anlayış ve açıklamalarında dikkatler yer yer “dört hilt” dışındaki etiyolojik faktörlere de çevrilmeye başlamıştır. İngiliz hezarfen Robert Burton (1577-1640), esasen yazarak kendi “melankoli”sini yatıştırmak

RESİM 1: Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye birinci bap, on birinci fasıl.

için, depresyon üzerine kendisi gibi çok yönlü ve çok uzun bir eser kaleme almıştır. Burton, kısaca *Melankolinin Anatomisi* olarak bilinen, tam adı ise *Melankolinin Anatomisi, Nedir: Tüm Tür, Sebep, Araz ve İşaratı ve Muhtelif Devası. Muhtelif Fusul ve Anâsırdan Müteşekkil Üç Bap Halinde. Felsefi, Tıbbi, Tarihi Cihetten Muvazzah ve Müşerrah* (TTY) olan bu eserini, antik filozof Demokritos'a atfen Latince *Democritus Junior* (Tr. “Küçük Demokritos”) mahlası ile yazmış ve ilk kez 1621'de yayımlamıştır.³⁹ Burton'ın kendisine bu mahlası seçmesinin nedeni, kendisini Demokritos'la özdeşleştirmesidir, okura ön sözünde şöyle anlatır: “Bir gün antik tabip Hipokrat antik filozof Demokritos'u Abdera'da [İskeçe, Trakya] bir gölgelikte dizlerinin üstünde bir kitapla meşgul halde bulur... [Yazmakta olduğu] kitap melankoli ve delilikle ilgili olan Demokritos'un etrafında, yeni teşrih etmiş olduğu [ki başlıktaki *Anatomi* ve *Müşerrah* tabirleri de muhtemelen buna göndermedir] canlıların leşleri saçılıdır. Demokritos bunları Tanrı'nın yaratıklarını tahkir etmek değil, *atra bilis*'in yani kara safranın vücuttaki yerini ve oluşumunu tetkik etmek, böylece kendindeki melankoliyi daha iyi tedavi edebilmek ve de yazı ve gözlemleriyle başkalarına da melankoliden nasıl korunabileceklerini öğretmek amacıyla yapmıştır.”⁴⁰ (*Atra bilis*, daha önce açıklanan Yunanca “melankoli”nin aynı terkip şekliyle üretilmiş Latince versiyonudur: Yunanca [Latinize hurufatla] *melas* = Latince *atra* [Tr. “kara”] + Yun. *khole* = Lat. *bilis* [Tr. “safra”].) Burton da kendi *Anatomi*'sini benzer biçimde kendisine ve başkalarına yardımcı olabilmek amacıyla yazmıştır. Burton, yine ön sözünde, bin sayfayı aşkın uzunluktaki eklektik eserinin özünü –ele aldığı problem olan melankolinin nedenini ve çözümünü– bir cümlede özetlemektedir:

“Melankolinin en büyük nedeni atalet, en iyi çaresi meşguliyettir.”⁴⁰ (TTY)

“İşleyen demir ışıldar.” atasözü ile akraba bu formülasyonda, çağının ilerisinde ve çağına göre hümanist bir terapötik yaklaşım söz konusudur (ruhsal hastalıkların tedavisinde meşguliyet terapileri ancak XX. yüzyılda genel kabul görerek çok sayıda insana uygulanır hâle gelmiştir—Türkiye'deki en güzel ilk örneklerinden biri Toptaşı Bimarhanesi'nden mün-

takil Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi olduğu üzere). Eserde nefret, hiddet, haset, suiniyet, ve de paraya, alkışa, hazza, kumara, intikama vd. olan düşkünlükler kişiyi melankoliye sürükleyen nedenler olarak geçmektedir ve bu gibi vasıflarla kişiler hayatta kuşkusuz birtakım mutsuzluklar yaşayacak olduklarından, bunlar her üzüntü ve mutsuzluğun “melankoli” addedildiği bu XVII. yüzyıl metninde nispeten makul tespitlerdir. Bununla birlikte eser, Orta Çağ’ın entelektüel geleneklerinden de izler taşımaktadır: Birincisi, etiyojide “kara safranın fazlalığı” açıklaması terk edilmemiş olduğundan, adından da açık olduğu üzere, humoral patolojiye muhalif değildir. İkincisi, Burton İngilizce olan bu eserinde Latinceyi de çokça kullanmıştır; hatta eseri tamamen Latince yazmak istemiş ama yayımcıları buna yanaşmamıştır. Tedavi reçetelerini Latince vermiş olması eğitimsiz (ki Orta Çağ Avrupası’nda bilim ve tedrisatın dili Latinceydi) kişilerin bunları bilinçsizce denememesi için olabilir; ama kitabında klasik (antik) literatürden alıntılacağı şiir ve vecizeler gibi birçok pasajı İngilizceye çevirmeden doğrudan Latince vermesi, açıkça söylemek istemediği ya da özellikle Latince söylemek istediği şeyler olduğu izlenimi vererek, Orta Çağ Avrupası âliminin tipik halka soğuk ve halktan kopuk tarzına da işaret etmektedir.^{41,42} Son olarak eser, yine tipik Orta Çağ yapıtları gibi, skolastik üsluplu olup Kitab-ı Mukaddes ve din temelli açıklamalar bakımından da zengindir, örneğin:

“En sık görülen hastalıklar ...din ve de Tanrı’ya hizmet ihmal, tecdit ya da tebdil edildiğinde, Tanrı korkusu kalmadığında, ...ateizm, Epikürizm, kutsal değerlere saygısızlık, dini makamların parayla satın alınması gibi fisk-u fücur serbestçe işlendiğinde... kendilerinden kaynaklananlardır.”⁴⁰ (TTY)

Özet olarak, geç Orta Çağ’dan erken moderniteye geçiş döneminde yazılmış olan *Melankolinin Anatomisi*, Orta Çağ Avrupası’nın entelektüel ve bilimsel geleneklerinden izler taşıdığı gibi, “dört hilt” etiyojisinin çok dışına çıkabilmesi ve tedavide kusturmalar, şeytan kovmalar vd. yerine meşguliyet terapisi gibi insani ve çağının ilerisinde yollar önermesi bakımından depresyon anlayışı ve tedavisi tarihinde öne çıkan bir eser niteliğindedir.

Aydınlanma Çağı’nda (~1715-1789) ise doğaüstü etiyojilerden ve humoral patolojiden iyice uzaklaşmıştır.⁴³ Depresyon artık “hıtlar”daki dengezsizlikten ya da fazlalıktan değil, “sinir”lerdeki tahribattan ileri gelen bir hastalıktır. Bunun sebepleri ise yaşanan iklim ve coğrafya gibi doğal faktörlerde ve hatta doğadan, doğal olandan uzaklaşma gibi hatalarda aranmıştır. Bu hata, insanoglunun medenileştikçe giderek daha suni bir yaşam tarzına geçmesiyle yapılmıştır. Depresyona yönelik bu yeni bakış ve açıklama için Britanyalı Dr. George Cheyne’nin (1671-1743) 1733 tarihli *İngiliz İletisi* adlı eseri enteresan bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁴ Tam adı *İngiliz İletisi—Hınç, Evham, Keyifsizlik ve de Hipokondriyak ve Histerik Teşevvüşat Gibi Her Türden Sinir Hastalıkları Üzerine Bir İnceleme* (TTY) olan eserinde Cheyne, tüm bu depresif ruh hâllerini, sömürgecilik ve ticaret faaliyetleriyle giderek zenginleşerek müfrit ve sefih bir yaşam tarzını mümkün kılmış olan İngiliz medeniyetine ve bu medeniyetin merkezi olan Britanya adasının daima yağmurlu, bu lutlu ve kasvetli iklimine bağlamıştır:

“Bu eser için seçmiş olduğum ad, tüm yabancılar ve kıta [Avrupası] komşularımız tarafından bu ada için kullanılan takbih ifadesidir ki onlar, asabi teşevvüşatı, asabiyet, evham ve keyifsizlik hâllerini istihzaen İNGİLİZ İLLETİ diye tabir ediyorlar [büyük harf kullanımı orijinalindeki gibidir]. Ve keşke bu takbih için bu denli iyi gerekçeleri olmasaydı. Havamızın (okyanusun ortasında olmamızdan mütevellit) rutubeti ve değişkenliği, toprağımızın bereketiyle gıdamızın bolluğu ve yemeklerimizin ağırlığı, ahalinin (cihanşümul ticaretle kavuşmuş olduğu) zenginlik ve refah, üst sınıfın hareketsiz ve sedanter meşgaleleri (ki bu fernalığın derecesi aralarında çokça değişir) ve de büyük, kalabalık ve dolayısıyla sağlıklı şehirlerdeki hayatın tabiatı; ecdadımızca çok az bilinen ve hiç bu denli mühlik şiddette yaşanmamış olan, bugün de öteki hiçbir millette bunca kişinin musap olmadığı, amansız ve dehşetengiz arazla seyreden yeni birtakım teşevvüşata sebep olmuştur. İngiltere’deki bu ahvalde, insanların şikâyetlerinin takriben bir sülüsü, bu asabi hastalıklardandır. ... Zenginliğimiz artıp seyrüseferde menzilimiz tevessü ettikçe, arzın her yanını talan edip buralar-

daki tüm kaynakları cümbüş, şatafat ve ifrat etmek üzere topladık. Zenginler ve asiller (esasen her tabakadan gücü yeten herkes), sofrasını en azgın iş-tahları uyandıracak ve hatta paklayacak denli gani lezzet ve kesretle donattı...⁴⁴ (TTY)

Cheyne'nin suniliği beraberinde getiren bir medeniyet ve sefih bir ifrat ile açıkladığı ve "İngiliz illeti" adı altında topladığı düşük mod ile karakterize bu asabi hastalıklara karşı çözümü, egzersiz yapmak ve de beslenme tarzını değiştirerek "süt, habbe ve sebze" diyetine geçmek, böylece (süt dışında) tüm hayvani gıdalardan ve gerek sert (distile) gerekse fermente tüm içkilerden olabildiğince uzak durmak olmuştur.⁴⁴ Böylece bir bakıma Cheyne de depresif haletiruhiyeye karşı çareyi, sıhhat ve neşeyi, antik Mısırlılar gibi bitkisel olanda bulmuştur.

Aşağıda görüleceği üzere, depresyonu "medeniyetin bedeli ve beraberinde getirdikleri" ile izah etmek, 150 yıl kadar sonra Birleşik Krallık'ın ardından bir diğer global süper güç olma arifesindeki Birleşik Devletler'de, depresif psikolojiye dair yeni bir terim olarak "nevrasteni"yi popülerize eden Dr. Beard tarafından da benimsenmiştir. Ve bir zamanlar Avrupalı milletlerin sifilisi birbirleri üstüne atmakta yarışmalarının aksine, biri zührevi faaliyet biri "medeniyet" göstergesi addedildiğinden olsa gerek, "İngiliz illeti"nde Britanyalı Dr. Cheyne tarafından sergilenen sahiplenicilik, "nevrasteni"de de Amerikalılar tarafından sergilenmiştir—"İngiliz illeti" gibi, nevrasteni ile kastedilen psikolojik/klinik tablo da kimi kez "Amerikanit" diye tabir edilmiştir. ("Bronş"tan müştak "bronşit" gibi, "Amerikan"dan "Amerikanit." Bu türetimlerin yapıldığı Yunanca kökenli "-it[is]" son eki bugün nörolojik nomenklatürde enflamasyon ile karakterize pek çok hastalığı adlandırmak için kullanılmakla birlikte, özünde sadece "-e ait/mahsus olan" anlamına gelir: "Amerikalılara mahsus" bir hastalık olarak *Amerikanit*, enflamasyona gerek olmaksızın.) Ayrıca tarih içinde medeniyetin haletiruhiye üzerindeki yan etkilerine dair benzeri görüşlerin, daha sonraları başka tabip ve düşünürlerce de dile getirildiği görülmektedir, paradigmatic örneği Sigmund Freud'un (1856-1939) ünlü sözü olacağı üzere: "Uygarlığın bedeli nevrozla ödenir!"

XIX. YÜZYILDAN KLİNİK ANTİDEPRESİF FARMAKOTERAPİNİN BAŞLADIĞI 1950'LERE

XIX. yüzyıla gelindiğinde Amerikan nörolog George Beard (1839-1883), 1869 tarihli makalesinde, çağında "sinir yorgunluğu" gibi tabirlerle ifade edilen tablo için Yunanca (Latinize) *neuron* (Tr. "sinir") ve *astheneia* (Tr. "zafiyet") sözcüklerinden mürekkep "nevrasteni" (sinir zafiyeti) terimini kullanmayı önermiştir.⁴⁵ Bu terim daha önce başkalarınınca da kullanılmış olmakla birlikte, Beard bunu keyifsizlik, takatsizlik, iştahsızlık, uykusuzluk, şiddetli baş ağrıları, hipokondri, histeri ve *ruhsal depresyon* gibi çok çeşitli semptomlarla karakterize ettiği müstakil bir nörolojik tabloyu adlandırmak için seçmiştir.⁴⁵⁻⁴⁷ Sonrasında yine "nevrasteni" terimini kullanarak yaptığı yayınlarla bu tabirin –başta kendi ülkesi ABD'de olmak üzere– hayli yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁴⁸⁻⁵⁰ (Öyle ki kısa sürede Atlantik'in öte yakasına geçecek, Türk edebiyatına girecek kadar, örneğin: "Mefkure birdenbire kaybolmayıp yavaş yavaş zayıflarsa şeker hastalığı, nevrasteni, isteri başlanmış." Ömer Seyfettin [Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük].)

Beard, en baştan beri bu nöropsikolojik rahatsızlığın "medeniyetin bir sonucu" olduğunu ileri sürmüştür. Dahası aralarında birçok bakımdan ayrımlar yapmak suretiyle, hastalığın neden evvelki ve hâlihazırdaki uygarlıklar arasında en sık Amerikan medeniyetinde görüldüğünü –kendince– açıklamıştır. İşe antik ve modern medeniyetler arasında yaptığı ayrımla başlayan Beard, nevrastenin XIX. yüzyılda hızla yayılmasının nedenini, modernitede buhar gücü kullanımı ile telgraf ve (gazete vd. gibi) periyodik yayınların yaygınlaşmasına, bilimlerde kaydedilen ilerlemeye ve kadınların zihinsel faaliyetinin artmış olmasına bağlamıştır. Hastalığın modern ve premodern medeniyetlerden neden İspanya, Hollanda vb. örneklerde değil de ABD'de, özellikle de ABD'nin en endüstrileşmiş bölümü olan kuzeydoğu ABD'de görüldüğünü ise bu medeni ülkedeki kuru hava, dini serbesti ve zihnin her daim meşgul olduğu hızlı Amerikan hayatı ile açıklamıştır. Beard, bu karakteristiklere atfen hastalığı kimi kez de nevrasteni yerine "Amerikan nevrozu" diye tabir etmiştir.⁵⁰ On dokuzuncu yüzyıl sonla-

rında yukarıda sayılan nonspesifik semptomlardan herhangi bir ya da birkaçı nedeniyle “kendini iyi hissetmeyen” o kadar çok Amerikan vatandaşına “nevrasteni” tanısı konmuştur ki, bu sözde salgın hastalığa belirtildiği üzere “Amerikanit” gibi adlar da yakıştırılmıştır.^{51,52}

Beard’ın nevrastenik hastalar için önerdiği (ve bizzat uyguladığını da bildirdiği) tedavi ise sinir sistemini güçlendirici birtakım harici ve “dâhili” unsurlardan oluşmuştur. Bunlardan harici güçlendiriciler temiz hava, güneş ışığı, besinler, kas egzersizleri ve istirahat iken, içten yaratacağı etkiyle bu harici kuvvetlendiricileri efektif kılacak esas sağaltım olarak önerisi, bir tür elektrik tedavisi olmuştur. Beard, yaşamdan keyif almayan bu depresif ve asabi hastaların vücuduna elektrik akımı verilerek “yaşam gücünün niceliğinin ve niteliğinin” iyileştirilebileceğini öne sürmüştür. Bakır bir zemin üzerine bastırılan hastanın ayaklarından başına kadar tüm bedeniyle elektrik akımına maruz bırakıldığı bu uygulama ile bugünkü elektrokonvülsif terapi arasındaki tüm benzerlik ise ikisinin de psikiyatride elektrik akımından yararlanılan terapötik müdahaleler olmasından ibarettir.⁴⁵

Burton ve öncesindekilerin “melankoli” ve “mâlihülyâ”, Dr. Cheyne’nin ise “İngiliz illeti” ile yapmış olduğu gibi, Dr. Beard’ın da “nevrasteni” terimini yukarıda sayılanlar gibi birçok hastalıkla bağdaşabilecek oldukça geniş bir semptom spektrumu için kullanıldığı görülmektedir. Beard bunların ancak altta yatan herhangi bir organik hastalık tespit edilemediğinde “nevrasteni semptomları” olacağını belirtmek gibi bir manevrayla nevrasteniye müstakil bir hastalık hâline getirmeye çalışmışsa da, spesifisite eksikliğinden ötürü Beard’ın nevrasteni ile bugünkü anlamıyla klinik depresyon arasında iyi bir kategorik örtüşmeden söz edilemez. Nitekim hipokondri ve histeri gerek Beard’dan önce (histeri) gerekse Beard’dan sonra (hipokondri) başlı başına ele alınmış olan bağımsız ruhsal hâllerdir. Ayrıca nevrasteni, XX. yüzyılda giderek psikiyatrik terminolojiden düşmüş olan bir terimdir.

Ama depresyonun tanımında spesifisiteyi artırıcı bir adım, kısa süre sonra, modern psikiyatrinin kurucularından addedilen Alman psikiyatrist

Emil Kraepelin’den (1856-1926) gelmiştir. Psikiyatrik hastalıkları nörobiyolojik işlev bozuklukları –organik nedenler– ile açıklayan ve ortak paternlerine göre sınıflandıran Kraepelin, psikiyatrik nozolojinin gelişimine büyük bir katkıda bulunmuştur. Ünlü “manik depresif psikoz” (aşağı yukarı bugünkü *majör depresyon ve bipolar bozukluk* başlıklarına tekabül eder) ve “*dementia praecox*” (Tr. “prematüre demans”, bugünkü *şizofreni* başlığına karşılık gelir) dikotomisi, depresyonun müstakil bir nozolojik başlık olarak ortaya çıkışında atılmış önemli adımlardan biridir. Kraepelin’in nozolojik yaklaşımı yıllar sonra Dünya Sağlık Örgütü *Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Tasnifi* nin (en bilindik İngilizce akronomi ile, *ICD*) ve Amerikan Psikiyatri Birliği *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*’nın (*DSM*) biçimlenişinde de etkili olmuştur.^{53,54} Bugün bu iki kılavuz, ikincisi ruhsal hastalıklar özelinde olmakla birlikte, nozolojide dünyada en çok itibar edilen kaynaklardır.

XIX. yüzyıl sonlarında, XX. yüzyıl başlarında yaşamak suretiyle Emil Kraepelin’in çağdaşı olan ve yine modern psikiyatrinin kurucularından sayılan Sigmund Freud (1856-1939) ise, psikiyatrik rahatsızlıkların etiolojisine dair açıklamalarında Kraepelin’in nörobiyolojik yaklaşımının aksine psikodinamik bir tutum içinde olmuştur. Temelleri Freud tarafından atılmış olan psikodinamik psikiyatri, psikiyatrinin artık bir bilim olarak tarih sahnesine çıktığı ve ruhsal rahatsızlıklara doğal olarak daha müspet bir biçimde yaklaşıldığı XX. yüzyılın ilk yarısında en güçlü dönemini geçirmiş ve birçok ruhsal rahatsızlıkta olduğu gibi depresif vakalarda da rahatsızlığın temelindeki mekanizma psikoterapi ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte, XX. yüzyılın ilk yarısı, Freudyen psikanaliz ile başlayarak gelişen psikoterapinin yanı sıra geçerliliği oldukça tartışılır psikomekanik, psikoelektrik ya da psikoşüranjik başka birtakım tedavi modalitelerinin de akıl hastanelerinde psikiyatrik (semptomlu) hastaları tedavide tatbik ve hatta tüm sakıncalarına karşın taltif edildiği bir dönem olmuştur, örneğin: elektrotterapi, piroterapi, hidroterapi, hipotermi, izolasyon,

mekanik tespit, fototerapi ve de önce Nobel Ödülü'ne layık görülüp ardından hastalarda yol açtığı kalıcı hasarlardan ötürü tümünden terk edilmiş olan lobotomi.⁵⁵⁻⁵⁷ Fakat depresif hastaların, psikotik hastalar kadar agresif hareket ve semptomlar sergilemedikleri için söz konusu gayriinsani tedbir ve tespitlere daha az maruz kaldıkları söylenebilir. Elektrokonvülsif terapi, XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış olup şiddetli depresyonların tedavisinde hâlâ kullanımda olan nadir terapötik modalitelerden biridir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, bugün günlük dilde “depresyon”, klinik terminolojide ise “majör depresif bozukluk” gibi adlarla anılmakta olan hastalığın izah ve tedavisinde 1950'lere gelinene dek kaydedilmiş olan ilginç değişim incelenmiştir. Noktalarken, bu incelemeden çıkan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir. Doğüstü yaklaşımlar bir yana bırakıldığında, XX. yüzyıl ortalarına dek geçen binlerce yılda depresif haletiruhiye,

- tanımlanan majör semptomlar çok değişmekle birlikte “kalbin hiddeti”, “melankoli”, “nev-rasteni”, “hipokondri”, “mâlihülyâ”, “evham”, “İngiliz illeti”, “Amerikanit”, “manik depresif psikoz” gibi çok çeşitli adlarla anılmıştır;

- “kanın kalpten taşıp diyaframa düşmesi”nden kötü yiyecek ve içeceklerin hazmedilemesine, kara safranın baskınlık ve fazlalığından genel olarak vücuttaki sıvular arasındaki denge-sizliğe, çok çalışıp çok düşünmekten az çalışıp boş durmaya, kitle iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesinden kadınların entelektüel faaliyetlere katılmaya başlamasına, medeniyetin getirdiği suni ve müfrit yaşam tarzından dini liberalizme ve iklimlerin kasvetli yağmurlarına kadar, kimi absürt kimi görece makul çok çeşitli etiyolojik açıklamalarla izah edilmiştir;

- hılt dengelemek adına çeşitli maddelerle gastrointestinal boşaltıma yol açmak, bakıra bastırarak elektrik akımına maruz bırakmak, kafatasını dağlamak, sıcak/soğuk suyla hidroterapi uygulamak vd. gibi yararlı/zararlı olanlardan; bitkisel droglarla fitoterapi, ağır hayvani yiyeceklerden

ve yüksek alkollü içkilerden kaçındırma, doğayla iç içe ve ölçülü bir hayata çağırma, elektrokonvülsif terapi, bilhassa psikanaliz olmak üzere psikoterapi, bedensel ve zihinsel meşguliyet ya da aksine bedensel ve zihinsel istirahat gibi nispeten yararlı/zararsız sayılabilecek olanlara kadar, çok çeşitli terapötik modalitelerle tedavi (edilmeye gayret) edilmiştir.

Bu inceleme özellikle 1950'lere kadar tutulmuştur. Zira XX. yüzyılın ikinci yarısında, Amerikan Psikiyatri Birliğinin muteber *DSM*'sinin üçüncü edisyonunda bugün de kullanılmakta olan “majör depresyon” ana teriminin tanınmasıyla depresif nomenklatür monotonlaşmıştır.^{6,58-60} Bugün artık hastalığın adı sabittir. Yine XX. yüzyılın ikinci yarısını oluşturan elli senede, benzer biçimde binlerce yıllık tüm bu etiyolojik ve terapötik *plüralizm* de yerini giderek etiyolojik ve terapötik bir *monopole* bırakmıştır. Öyle ki günümüzde hastalığın nedenine, oluşum mekanizmasına dair baskın açıklama “düşük monoaminerjik konsantrasyon hipotezi” ve tedavide yeğlenen başlıca uygulama ise “psikofarmakoterapi”, yani psikoloji üzerinde etki yapan ilaçlarla tedavi şeklindedir. Bu hipotezin ve ilaçların tesadüflerle ve çok çeşitli branşlardan bilim insanlarının keşifleriyle dolu tarihçesi ise başlı başına bir başka araştırma konusu teşkil edecek zenginliktedir.⁶¹

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

- American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5®). 5th ed. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing; 2013. p.991. [Crossref]
- Kearney CA, Trull TJ. Depressive and bipolar disorders and suicide. In: *Abnormal Psychology and Life: A Dimensional Approach*. 2nd ed. Stamford (CT/ABD): Cengage Learning; 2015. p.177-219.
- Temel MK. [The development of cytotoxic chemotherapeutics in the twentieth century]. *Türk Onkoloji Dergisi*. 2015;30(2):96-108. [Crossref]
- Bou Khalil R, Richa S. When affective disorders were considered to emanate from the heart: the Ebers papyrus. *Am J Psychiatry*. 2014;171(3):275. [Crossref] [PubMed]
- The heart and circulatory system. In: Bryan CP, İng. çev. *The Papyrus Ebers*. Londra: Geoffrey Bles; 1930. p.124-32.
- Shorter E. Before Prozac: the Troubled History of Mood Disorders in Psychiatry. 1st ed. Oxford: Oxford University Press; 2009. p.9-10, 13-18.
- Payk R. Treatment of depression. *J Geriatr Psychiatry Neurol*. 1994;7(Suppl 1):3-5. [Crossref]
- Stelmack RM, Stalikas A. Galen and the humour theory of temperament. *Pers Individ Dif*. 1991;12(3):255-63. [Crossref]
- Hipokrat. Hippocrates [Hipokrat külliyyatı]. Cilt 4. (Loeb Klasikler Kütüphanesi tasnifi). İng. çev. Jones WHS, ed. Page TE ve ark. Cambridge (MA/ABD): Harvard University Press; 1959. p.127, 129, 131, 185.
- Porter R. Doctors. In: *Blood and Guts: A Short History of Medicine*. New York: W. W. Norton & Company; 2004. p.21-53.
- Puckrein GA. Humoralism and social development in Colonial America. *JAMA*. 1981;245(17):1755-7. [Crossref] [PubMed]
- Afkhami AA. Humoralism. *Encyclopædia Iranica online* (2012). www.iranicaonline.org/articles/humoralism-1. [Crossref] [PubMed] [PMC]
- Nutton V. Galen of Pergamum. *Encyclopædia Britannica online* (15.11.2017). [Link]
- Bynum W. *Tıp Tarihi*. Gökçeoğlu N, çeviri editörü. Ankara: Dost Yayınevi; 2014. p.23.
- Pormann PE. Introduction. In: *Rufus of Ephesus: on Melancholy*. Pormann PE, ed. 1st ed. Tübingen: Mohr Siebeck; 2008. p.3-23.
- Galen. *Fragments de Rufus d'Ephèse : extraits de Galien*. In: *Œuvres de Rufus d'Ephèse : texte collationné sur les manuscrits, traduit pour la première fois en français, avec une introduction*. Publication com-
- mencée par le Dr. Ch. Daremberg, continuée et terminée par Ch. Émile Ruelle, bibliothèque à la bibliothèque Sainte-Geneviève. Paris: L'Imprimerie nationale; 1879. p.291.
- Bujalkova M. Rufus of Ephesus and his contribution to the development of anatomical nomenclature. *Acta Med Hist Adriat*. 2011;9(1):89-100. [PubMed]
- Ertin H, Temel MK. Surgery and surgical sciences. In: Kalin İ, ed. *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science, and Technology in Islam*. 1st ed. Vol. 2. New York: Oxford University Press; 2014. p.301-6.
- Temel MK, Ertin H. Surgical tools. In: Kalin İ, ed. *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science, and Technology in Islam*. 1st ed. Vol. 2. New York: Oxford University Press; 2014. p.306-8.
- Omrani A, Holtzman NS, Akiskal HS, Ghaemi SN. Ibn Imran's 10th century treatise on melancholy. *J Affect Disord*. 2012;141(2-3):116-9. [Crossref] [PubMed]
- Karlığa HB. Konstantin, Afrikalı (Constantinus Africanus). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 2002. p.180.
- Şahin H, Cihan AK, İshak b. İmran. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 22 (İhvan-ı Safa-İskit). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 2000. p.535.
- Koetschet P. Experiencing madness: mental patients in medieval Arabo-Islamic medicine. In: Petridou G, Thumiger C, eds. *Homo Patiens: Approaches to the Patient in the Ancient World*. 1st ed. Leiden: Brill; 2015. p.230-2. [Crossref] [PubMed]
- Sezgin F. *İslam'da Bilim ve Teknik*. 1. Cilt. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları; 2008. p. 93.
- Ricordel J. [Innovations in Arabic medicine from the 9th to the 13th centuries]. *Rev Hist Pharm (Paris)*. 2011;59(370):235-45. [Crossref] [PubMed]
- Dols MW. Galen ve akıl hastalığı. In: *Mecnun: Orta Çağ İslam Toplumunda Deli*. Diğ DG, çev. 1. baskı. İstanbul: Pinhan; 2013. p.35-60.
- Sezgin F. *İslam'da Bilim ve Teknik*. 4. Cilt. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları; 2008. p.29, 182, 207.
- Demirhan Erdemir A. Ahlat-ı Erbaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 1989. p.24.
- Kahya E. el-Kânûn fi't-Tıb. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 24. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 2001. p.331-2.
- Karlığa HB. Anâsir-i Erbaa. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 3. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı; 1991. p.149-51.
- İbn-i Sina. [On black bile and melancholy]. In: Radden J, ed. *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press; 2000. p.78.
- İbn-i Sina. *The Canon of Medicine of Avicenna [el-Kânûn fi't-Tıb]*. 1st ed. New York: AMS Press; 1973. p.187, 194, 206, 446.
- Haque A. Psychology from Islamic perspective: contributions of early Muslim scholars and challenges to contemporary Muslim psychologists. *J Relig Health*. 2004;43(4):357-77. [Crossref]
- Khodaei MA, Noorbala AA, Parsian Z, Targhi ST, Emadi F, Alijaniha F, et al. Avicenna (980-1032 CE): the pioneer in treatment of depression. *Transylv Rev*. 2017;25:4377-89.
- Abdel-Halim RE. The role of Ibn Sina (Avicenna)'s medical poem in the transmission of medical knowledge to medieval Europe. *Urol Ann*. 2014;6(1):1-12. [Crossref] [PubMed] [PMC]
- Albucasis on Surgery and Instruments: A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary. In: ez-Zehrâvi, ed. Spink MS, Lewis GL, İngilizce çeviri editörleri. 1st ed. Londra: The Wellcome Institute of the History of Medicine; 1973. p.7-15.
- Sabuncuoğlu Ş. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*. Tıpkı basım. Uzel İ. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1992. p.154.
- Uzel İ. Yeni bulunan bir at-Tasrif tercümesi: "Zahravi" ve "İlm-i Cerrah." *Bellelen*. 1988;52: 445-9.
- Democritus Junior. *The Anatomy of Melancholy, What it is. With all the Kindes, Causes, Symptoms, Prognostickes, and severall Cures of it. In Three Maine Partitions, with their severall Sections, Members, and Subsections. Philosophically, Medicinally, Historically, Opened and Cut Up*. Oxford: John Lichfield & James Short; 1621.
- Burton R. *The Anatomy of Melancholy*. In: Shilleto AR, ed. Vol. 1. Londra: George Bell and Sons; 1903. p.XII, 16-8, 88.
- Nicol WD. Robert Burton's anatomy of melancholy. *Postgrad Med J*. 1948;24(270):199-206. [Crossref] [PubMed]
- Dunea G. Medical classics: The Anatomy of Melancholy. *BMJ*. 2007;335(7615):351-52. [Crossref] [PMC]
- Lawlor C. *From Melancholia to Prozac: A History of Depression*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press; 2012. p.265.

44. Cheyne G. The English Malady: or, a Treatise of Nervous Diseases of All Kinds, as Spleen, Vapours, Lowness of Spirits, Hypochondriacal, and Hysterical Distempers, etc. Londra: G. Strahan; 1733. p.I-II, 49-50, 162-3, 172, 273, 284.
45. Beard G. Neurasthenia, or nervous exhaustion. Boston Med Surg J. 1869;8:217-21. [\[Crossref\]](#)
46. Dunglison R. Medical Lexicon: A Dictionary of Medical Science, Containing a Concise Account of the Various Subjects and Terms, with the French and Other Synonymes, Notices of Climate, and of Celebrated Mineral Waters, Formulæ for Various Officinal and Empirical Preparations, etc. 6th ed. Philadelphia: Blanchard and Lea; 1846. p.229.
47. Neurasthenia and neuratrophia. JAMA. 1887;8(10):270. [\[Crossref\]](#)
48. Beard G. Other symptoms of neurasthenia (nervous exhaustion). J Nerv Ment Dis. 1879;6:246-61. [\[Crossref\]](#)
49. Beard G. A Practical Treatise on Nervous Exhaustion (Neurasthenia): Its Symptoms, Nature, Sequences, Treatment. 2nd ed. New York: William Wood & Company; 1880. p. 262.
50. Beard G. Preface. In: American Nervousness: Its Causes and Consequences: A Supplement to Nervous Exhaustion (Neurasthenia). New York: G. P. Putnam's Sons; 1881. p.III-XVIII.
51. Presley JW. Neurasthenia and the cure of literature: Robert Graves, Siegfried Sassoon, Andy Collins. JAC. 2010;30(1-2):269-313.
52. Blocq P. Neurasthenia. Brain. 1891;14:306-34. [\[Crossref\]](#)
53. Engstorm EJ, Weber MM. Making Kraepelin history: a great instauration? Hist Psychiatry. 2007;18(3):268-73. [\[Crossref\]](#)
54. Altınbaş K, Tunç S, Yazar MS, Özçetinkaya S, Gülöksüz S, Oral ET. [If Kraepelin was still alive would dichotomy still survive?]. Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Derg. 2011;24:321-30. [\[Crossref\]](#)
55. de Young M. The Encyclopedia of Asylum Therapeutics, 1750-1950s. 1st ed. Jefferson (NC/ABD): McFarland; 2015. p.376.
56. Tan SY, Yip A. António Egas Moniz (1874-1955): lobotomy pioneer and Nobel laureate. Singapore Med J. 2014;55(4):175-6. [\[Crossref\]](#) [\[PubMed\]](#)
57. The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1949. The Nobel Prizes online (2018). [\[Link\]](#)
58. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 3rd ed. Washington DC: American Psychiatric Association; 1980. p.494.
59. Dowrick C, Frances A. Medicalising unhappiness: new classification of depression risks more patients being put on drug treatment from which they will not benefit. BMJ. 2013;347:f7140. [\[Crossref\]](#) [\[PubMed\]](#)
60. Khan A, Brown WA. Antidepressants versus placebo in major depression: an overview. World Psychiatry. 2015;14(3):294-300. [\[Crossref\]](#) [\[PubMed\]](#) [\[PMC\]](#)
61. Temel MK. [The 1950s and antidepressive psychopharmacotherapy: classification and history of clinical antidepressants from their prototypes to today]. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2019;27(2):89-102. [\[Crossref\]](#)